

4.1. Инвестицион муҳит жозибadorлиги талқинида хорижий инвестицияларни жалб этиш тизимини такомиллаштиришнинг замонавий масалалари

Мамлакатимиз иқтисодиётини юксалтириш, замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозланган янги корхоналарни барпо этиш, реконструкция қилиш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу, авваламбор, аҳоли бандлиги, унинг даромадларини ошириш каби муҳим ижтимоий муаммоларни ечиш имкониятини беради. Шу боисдан ҳам, мамлакатимизга хорижий инвестицияларни жалб этаётган корхоналарни иқтисодий ва молиявий томондан рағбатлантириш, уларга зарурий шароитларни яратиб беришни давлат сиёсати даражасида кўтариш ҳар жиҳатдан мақбул йўл ҳисобланади. Зотан, мамлакат иқтисодиётининг етакчи тармоқ ва соҳаларига хорижий инвестицияларни киритмасдан туриб, иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан модернизациялаш, шунингдек, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш мумкин эмас.

Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг аҳамияти куйидагилар билан изоҳланади:

– маҳаллий ишлаб чиқаришга замонавий техника ва технологияларнинг жорий этилиши таъминланади;

– республика иқтисодиёти учун янги бўлган замонавий касблар пайдо бўлади, қўшимча ва янги иш ўринлари ташкил этилади, иқтисодиётда бандлар сони кўпайиб, аҳолининг даромади ўсади;

– аҳолининг меъёрадаги турмуш даражасини таъминлаш ҳамда ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларини қондириш имконияти ошади;

– экспортга мўлжалланган маҳсулотларни ишлаб чиқариш кенгайди. Бу эса, ўз навбатида, валюта тушумининг ошишига олиб келади;

– импорт ўрнини босувчи товар ва хизматлар ишлаб чиқарилиши йўлга қўйилади (валюта чиқиб кетишининг олди олинади);

– корхона ва ташкилотларнинг маънавий ва жисмоний жиҳатдан эскирган ишлаб чиқариш қувватлари истеъмолдан чиқиб, моддий-техник базаси янгиланади, ресурслар унумдорлиги ошади.

Шуларни эътиборга олиб, мамлакатимизда таркибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, реал сектор корхоналарининг инвестиция фаолиятини жадаллаштириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш дастурларини амалга оширишда, аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларга устуворлик қаратилмоқда. Бунинг учун, энг аввало, мамлакатнинг инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлаш талаб этилади.

Ривожланган давлатлар тажрибасининг гувоҳлик беришича, чет эл инвестицияларининг иқтисодийга жалб қилиниши мазкур давлатларнинг юксак даражада тараққий топишида ҳал қилувчи омил вазифасини ўтаган.

Дунёда инвестицияларни жойлаштириш ва инвестицияларни жалб қилиш бўйича рақобат шиддат билан давом этмоқда. Бир томондан, трансмиллий компанияларнинг ривожланиб бораётганлиги, иккинчи томондан, ресурсларга эгаллик қилиш борасида бозорларни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш билан боғлиқ тадбирларнинг фаоллашуви, учинчидан, глобаллашув шароитида жаҳонни қуршаб олган молиявий инқирознинг юқори таъсири, сиёсий вазиятларнинг нобарқарорлиги каби омиллар инвесторларнинг қарорларида ҳал қилувчи роль ўйнамоқда.

Келажакда маълум бир фойдани кўзлаб ҳаракат қилаётган инвестор ўз маблағининг тегишли қисмини бугуннинг ўзида қурбон қилиш билан боғлиқ таваккалчиликка қўл уради. Бунинг учун инвестор халқаро майдонда юз бераётган вазиятни, инвестициялар бозорида рўй бераётган иқтисодий-ижтимоий тенденцияларни таҳлил қилиши, иқтисодий-молиявий, ижтимоий-сиёсий соҳаларда ҳукуматлар томонидан қабул қилинаётган қарорларни кузатиб бориши талаб этилади.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхонани ташкил этиш сабабларининг асосан уч туркумини ажратиш кўрсатиш мумкин. Буларга:

Ички сабаблар:

- ❖ яратилган инвестиция муҳитидан фойдаланиш;
- ❖ бошқарувнинг янги усулларини ўзлаштириш;
- ❖ замонавий ва энг қулай тартибга эришиш;
- ❖ маҳаллий ишчи кучи ресурсларидан самарали фойдаланишни кенгайтириш;
- ❖ хориж бозорига кириб боришни тезлаштириш;
- ❖ ижтимоий, маданий ва сиёсий билимларни кенгайтириш;
- ❖ ходимлар малакасини ошириш.

Ташқи сабаблар:

- ❖ жаҳон бозорига чиқиш;
- ❖ соғлом ва самарали рақобат муҳити;
- ❖ сиёсий кескинликнинг юмшаши;
- ❖ маҳаллий ҳокимиятнинг талаблари.

Стратегик сабаблар:

- ❖ мамлакатда замонавий иш юритиш усулларидан фойдаланиш имконияти;
- ❖ мустаҳкам хом ашё базасига эга бўлиш;
- ❖ технологиялар трансферти;
- ❖ ишлаб чиқаришни кенгайтиришдан иборат¹.

Хорижий инвестицияларни импорт ва экспорт қилишнинг ягона сабаби корпорацияларнинг (инвесторлар) даромадини ошириш ҳамда рискларни

¹ Маҳмудов Н.М, Маджидов Ш.А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010. 89-90-б.

пасайтириш ҳисобланади. Хорижий инвестицияларнинг фаоллашувига трансмиллий компаниялар (ТМК) иқтисодий самарадорлиги ва фойда нормасининг ошиши таъсир кўрсатади. **Хорижий инвестициялар экспорти ва импортига таъсир кўрсатадиган макроиқтисодий сабабларга қуйидагиларни келтириш ўринлидир:**

- ❖ жаҳон хўжалиги субъектлариаро молиявий, меҳнат ва материал ресурсларнинг нотекис тақсимланганлиги;
- ❖ табиий-экологик шарт-шароитларнинг турличалиги;
- ❖ реал капитал ресурсларининг бир ҳудудда меъёридан ортиқча тўплангани, бошқа ҳудудларда эса етишмаслиги;
- ❖ молиявий маблағларнинг тўпланиб қолгани;
- ❖ жаҳон давлатларида инвестицион шароит ва уни ривожлантириш бўйича олиб борилаётган сиёсатларнинг турличалиги.

Юқорида қайд этилганидек, айти дамда хорижий инвестицияларнинг бир давлатдан иккинчи давлатга импорт ва экспорт қилиш ҳиссаси кўпроқ ТМ компаниялар ва ТМ банкларга тўғри келади. Улар томонидан янги истеъмол бозорларини эгаллаш, хом ашё ва меҳнат ресурслари бозорига яқинлашиш иштиёқи юқорилиги сабаб капиталнинг ҳаракати содир бўлади.

Капитални экспорт қилишнинг асосий сабаблари сифатида тубандагиларни келтириш ўринлидир:

1. Технологик жиҳатдан биринчи бўлишга интилиш. Корпорациялар томонидан илмий-техника ва фан ютуқларига кўпроқ маблағ ажратган ҳолда сотув ҳажмини кенгайтириш, юқори технологияларни яратиш ва ишлатиш бўйича биринчиликни қўлдан бой бермасдан туриб илдам мавқега эга бўлиш. Бундай харажатларнинг умумий харажатлардаги улушининг юқори бўлиши тўғридан-тўғри инвестициялар экспорти ҳажмининг кўп бўлишини ёки аксинча эканлигини таъминлайди.

2. Ишчи кучи салоҳияти ва малакаси. Ушбу омилни аниқлашда меҳнатга тўланадиган ҳақнинг даражаси, қиймати ҳисобга олинади. Корпорацияларда меҳнатга тўланадиган иш ҳақининг юқорилиги инвестициялар экспорти ҳажмининг ўсишини таъминлайди.

3. Рекламани амалга оширишда устуворликка эга бўлиш. Корпорацияларнинг рекламага йўналтираётган харажати билан корпорациянинг сотув ҳажми ва ТТХ инвестицияларни экспорт қилиш ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд.

4. Масштаб самараси. Дастлаб корпорациялар ички бозорнинг эҳтиёжларини қондириш учун ўз имкониятларини максимал равишда ишга солади (масштаб самарасидан фойдаланган ҳолда), ундан кейин эса, бўш маблағларни даромад олишни кўзлаб четга экспорт қилади. Шунинг учун ҳам корпорациянинг ички (миллий, маҳаллий) бозорларда улуши қанчалик юқори бўлса, четга тўғридан-тўғри инвестицияларни экспорт қилиш ҳажми ҳам шунчалик юқори бўлади.

5. Корпорациянинг ўлчами. Корпорациянинг ўлчами (катта-кичиклиги) билан инвестициялар экспорти ҳажми ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд.

6. Ишлаб чиқаришнинг концентрациялашуви. Маълум бир товарни ишлаб чиқариш бўйича концентрациялашув даражасининг юқори бўлиши (корпорациялар кесими бўйича) шунчалик даражада тўғридан-тўғри инвестициялар экспортининг ҳам юқори бўлишидан дарак беради. Улар ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд.

7. Табиий ресурсларга эгаллик қилиш даражаси. Корпорацияларнинг бирор бир табиий ресурсга бўлган эҳтиёжининг юқорилиги туфайли, ушбу ресурсга эга бўлган давлатларга инвестицияларнинг кириб келиши кўпаяди.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, инвестицияларни экспорт қилишга сабаб бўладиган омилларнинг бир қисми: технологик жиҳатдан биринчи бўлишга интилиш; ишчи кучининг малакавий даражаси; рекламани амалга оширишда устуворликка эга бўлиш; масштаб самараси; корпорациянинг ўлчами; ишлаб чиқаришнинг концентрациялашуви каби омиллардан ташқари куйидаги омиллар инвестициялар импортига таъсир кўрсатади:

1. **Капиталга бўлган эҳтиёж.** Корпорацияларнинг капиталга бўлган эҳтиёжи, ҳажми ва инвестициялар импорти ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд.

2. **Миллий филиалларнинг ҳажми.** Республика ичида корпорация филиалларининг, уларга бўйсунувчи бўлинмаларнинг кўп бўлиши тўғридан-тўғри инвестициялар импорти ҳажмининг ҳам юқори бўлишини таъминлайди.

3. **Ишлаб чиқариш харажати.** Қабул қилувчи давлатда ишлаб чиқариш харажати даражаси билан тўғридан-тўғри инвестициялар импорти ҳажми ўртасида тесқари боғлиқлик мавжуд.

4. **Ички товарлар бозорининг хавфсизлик даражаси.** Ички товарлар бозорининг юқори муҳофазаси (божхона тарифларини тартибга солиш орқали) инвестициялар импорти оқимининг кўпайишига олиб келади.

5. **Бозор ҳажми.** Мамлакатнинг ички бозор ҳажми билан инвестициялар импорти ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд.

6. **Бошқа омиллар.** Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобига саноатнинг экспортга ихтисослашганлиги, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашга қаратилган давлат дастурларининг мавжудлиги.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимини мамлакат иқтисодиётига йўналтириш билан бир қаторда, ижтимоий-сиёсий масалалар ҳам ҳал этилади. Глобаллашув шароитида инвесторларнинг қарорларига нафақат иқтисодий нафлик, балки ижтимоий нафлик ҳам сезиларли таъсир кўрсатади.

Корпорацияларнинг маблағларини чет элга жойлаштириш ҳамда хорижий бозорларни эгаллашнинг 6 та ташкилий-ҳуқуқий шакли кенг тарқалган:

- хусусий корхона ташкил этиш (wholly-owned operations);
- фаолият юритаётган корхонани сотиб олиш (acquisitions);
- қўшма корхона (jointventures);
- лицензия ёки франчайзинг тақдим этиш

- дистрибьютерлик ёки агентлик битими;
- ваколатхона ташкил этиш.

Бугунги кунда республикада хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг бир қанча шаклларидан фойдаланилмоқда. Улар қуйидаги 4.1.1-расмда акс эттирилган.

Республикада ўтказилаётган иқтисодий сиёсат жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига интеграция жараёнини фақат давлатнинг таркибий тузилиши бўйича эмас, балки хусусий сектор даражасида ҳам жадаллашишини назарда тутди.

4.1.1-расм. Хорижий инвестицияларни жалб қилиш шакллари²

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни барпо этиш қуйидаги босқичларни ўз ичига олмоқда: корхонани ташкил этиш сабабларини инобатга олиш; ишончли шерик танлаш; хорижий инвестициялар иштирокидаги корхона барпо этиш ҳақида қарор қабул қилиш.

Ўз-ўзидан равшанки, инвестиция муҳитига ижобий ва салбий таъсир кўрсатадиган омиллар ҳам мавжуд. Уларни гуруҳлаган ҳолда қуйидагича талқин қилиш мумкин (4.1.2-расм). Мамлакатнинг сиёсий тизими ва макроиқтисодий барқарорлиги, инвесторлар манфаатини ҳимоя қиладиган ҳуқуқий кафолатларнинг яратилганлиги. Шунингдек, хом ашё ресурсларининг мавжудлиги, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва уни сотиш учун қулай

² Муаллиф томонидан тузилган.

инфратузилманинг ривожланганлиги ҳамда улар учун тақдим этиладиган солиқ ва божхона имтиёзларининг даражаси.

ИНВЕСТИЦИЯ МУҲИТИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ИЖОБИЙ ОМИЛЛАР

Сиёсий ва макроиқтисодий барқарорлик

Инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари

Ишлаб чиқариш учун зарур инфратузилмаларнинг мавжудлиги

Хом ашё базаси ва ундан фойдаланиш имкониятининг мавжудлиги

**Бозорларнинг нисбатан қулай географик жойлашуви
ва оптимал транспорт коридорларининг мавжудлиги**

Малакали иш кучининг мавжудлиги (институт, колледж ва б.)

**Инвесторларга бериладиган солиқ ва божхона тўловлари
бўйича имтиёз ва афзалликлар**

4.1.2-расм³.

Корхоналарнинг инвестицион фаолиятини ривожлантириш истиқболлари инвестицион дастур доирасида ҳамда алоҳида илмий асосланган лойиҳаларни ишлаб чиқиш орқали амалга оширилади. Инвестицион лойиҳалар турли шакл ва мазмунга эга бўлиб, улар корхоналарни барпо этиш, турли объектларни қуриш, иқтисодий, ижтимоий, экологик ва бошқа мақсадларни амалга оширишга йўналтирилади.

Республикада хорижий инвестицияларни жалб қилиш йўли билан радиоэлектроника, электроника соҳаларини ривожлантиришга катта эътибор берилиши иқтисодиётнинг юқори саноатлашганлиги белгиси ҳисобланади. Шунингдек, енгил ва озиқ-овқат саноати учун асбоб-ускуналар, қишлоқ хўжалиги учун кичик механизация воситалари ишлаб чиқаришни таъминловчи бошқа истиқболли тармоқлар, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш соҳаларини ривожлантириш, ишлаб чиқариш учун техника ва технологияларни, яъни асосий воситаларни ишлаб чиқарадиган тармоқларни ташкил этиш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш бугунги куннинг талаби ва жаҳон иқтисодиётида ўз ўрнимизга эга бўлишнинг зарурий омилидир.

ИНВЕСТИЦИЯ МУҲИТИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ САЛБИЙ ОМИЛЛАР

³ Муаллиф томонидан тузилган.

**Инвесторлар учун яратилган имтиёз ва афзалликлардан
фойдаланишдаги тўсиқлар**

4.1.3-расм⁴.

Юқорида зикр этилганидек, бугунги кунда инвестиция муҳитига бир қатор салбий омиллар ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Булар сирасига мавжуд инфратузилмалардан фойдаланишдаги муаммоларни келтириш ўринлидир. Шунингдек, солиқ, божхона, банк соҳасида ва инвесторларга ер ажратиш билан боғлиқ тўсиқлар ҳам тез-тез учраб турибди (4.1.3-расм).

Бугунги кунда хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликнинг жадал ривожланиши учун зарур шароит ва имкониятлар яратиш, уларни ташкил этиш ва фаолиятини йўлга қўйиш тартибини янада соддалаштириш, жинойий ва маъмурий қонунчиликни либераллаштириш ҳисобидан тадбиркорларга янада кенгроқ эркинлик беришда инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни рағбатлантириш самарадорлигини оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар дастурининг қабул қилиниши катта аҳамият касб этмоқда⁵.

Таркиби олтига қисм ва 46 банддан иборат бўлган мазкур дастурда:

– тадбиркорлик субъектлари ва инвесторлар фаолиятини тартибга соладиган қонунчиликни янада такомиллаштириш ва эркинлаштириш;

⁴ Муаллиф томонидан тузилган.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2014 йил 7 апрелдаги ПФ-4609-сон Фармони. //www.lex.uz

– жойларда давлат бошқаруви ва давлат ҳокимияти органлари билан тадбиркорлик субъектларининг ўзаро муносабатларида самарадорликни ошириш, шаффофликни таъминлаш;

– тадбиркорлик субъектлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва мувофиқлаштиришнинг институционал тизимини янада такомиллаштириш;

– тадбиркорлик субъектларини кредитлаш механизмини такомиллаштириш, банк ва молия инфратузилмаси сифатини ошириш, тадбиркорлик субъектларига кўрсатиладиган хизматлар таркибини кенгайтириш;

– солиқ маъмуриятчилигини соддалаштириш, янада такомиллаштириш ва сифатни бошқариш стандартларини татбиқ этиш;

– корпоратив бошқарув тизимини такомиллаштириш ва хусусий мулкдорлар ролини ошириш каби йўналишлар киритилган.

Давлат ва ҳукумат бошқарувининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларида ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштириш, максимал даражада қулай инвестиция иқлимини яратиш, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари фаолиятининг очик-ойдинлигини оширишда, инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини такомиллаштиришда "ON-LINE-мониторинг" автоматлаштирилган ахборот тизимининг жорий этилиши муҳим ўрин тутади.

Мазкур автоматлаштирилган ахборот тизим «2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш, модернизациялаш ва диверсификация қилишни таъминлаш чора-тадбирлари дастури»да белгилаб берилган прогноз кўрсаткичлар бажарилишини ҳамда ушбу дастурга кирган инвестиция лойиҳаларининг ўз вақтида ва самарали амалга оширилишини таъминлаш бўйича мониторинг ишларида алоҳида аҳамият касб этади⁶.

Айни чоғда, 2015 йилнинг 15 май куни қабул қилинган хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этишга оид чора-тадбирлар ишбилармонлик муҳити ва бизнес шароитнинг янада яхшиланиши борасидаги ишлар таъсирчанлигини оширади⁷. Фармон тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш йўлидаги мавжуд тўсиқ ва чекловларни тугатиш, хусусий мулк улушини изчил ошириш учун янада қулай иқтисодий, ҳуқуқий шароитлар ҳамда рағбатлар яратишда янги босқични бошлаб бергани билан ҳам аҳамиятлидир.

Ушбу ўринда жаҳон инвестициялар бозорида юз бераётган ўзгаришларга тегишли бўлган таҳлилларга ўтишдан олдин, Ўзбекистон иқтисодиётига йўналтирилган хорижий инвестициялар тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларни мустаҳкамлаб олсак.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш, модернизациялаш ва диверсификация қилишни таъминлаш чора-тадбирлари дастури тўғрисида".2015 йил 4 мартдаги ПФ-4707-сон Фармони. //www.lex.uz

⁷Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида" 2015 йил 15 майдаги ПФ-4725-сон Фармони. //www.lex.uz

Қуйида келтирилган жадвалда мамлакатимизга жалб қилинган хорижий инвестициялар, шунингдек, тўғридан-тўғри киритилган инвестицияларнинг йиллар бўйича ўзгариши динамикаси ўз аксини топган (4.1.1-жадвал). Статистик маълумотларнинг гувоҳлик беришича, 2000 йилда иқтисодиётга йўналтирилган хорижий инвестицияларнинг умумий ҳажми 172,3 млрд. сўмни ташкил этган. Шундан 14,5 фоизи ТТХИга тўғри келган. 2005 йилда хорижий инвестициялар ҳажми 2000 йилга қараганда қарийб 5 баробарга кўпайиб, 687 млрд. сўмни ташкил этган. Иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини таъминлаш, уни сифат нуқтаи назаридан самарадорлигини оширишга қаратилган инвестицион сиёсат туфайли 2010 йилда ТТХИнинг умумий хорижий инвестициялардаги улуши 68,5 фоизга етган.

Глобал молиявий-иқтисодий инқирознинг кейинги тўлқини дунё мамлакатлари иқтисодиётини қамраб олган даврда Ўзбекистонга четдан кириб келган хорижий инвестицияларнинг умумий ҳажми 4340,9 млрд. сўмга етиб, ТТХИ улуши энг юқори кўрсаткични, яъни 87 фоизни намоён этган. 2015 йилда ТТХИларнинг қиймати 6133,1 млрд. сўмга етди. Бу 2010 йилга қараганда 1,63 баробар кўп эканлигидан далолат берадиган кўрсаткичдир.

Таҳлил қилинаётган йилларда республиканинг бошқа ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларида ҳам ўзига хос ўзгаришлар рўй берганини қайд этиш ўринлидир. Монографиянинг иловалар қисмида (21-илова) келтирилган статистик маълумотларда 2000 йилда Ўзбекистон аҳолисининг умумий сони 24487,7 минг кишини, ишлаб чиқарилган ЯИМ ҳажми эса жорий нархларда 3255,6 млрд. сўмни ташкил этган. 2015 йил якунлари бўйича республика аҳолисининг умумий сони 31022,5 минг кишига, ишлаб чиқарилган товар ва хизматларнинг умумий ҳажми эса 171369,0 млрд. сўмга етган.

Агар ушбу маълумотларни миқдорий ва сифат кўрсаткичлари орқали изоҳлайдиган бўлсак, бунинг учун жон бошига ҳамда ривожланаётган мамлакатларнинг худди шу кўрсаткичлар бўйича натижаларини қиёсий таҳлил қилиш ва баҳолаш мақсадга мувофиқ бўлади. Шунда аниқ ва мантиқий хулоса қилиш имконияти юзага чиқади.

Маълумки, Ўзбекистон аҳолиси ўртача ҳар йили 1,6 фоиздан кўпайиб боради (22-илова). Демак, жон бошига тўғри келадиган иқтисодий кўрсаткичларнинг юқори бўлишини таъминлаш учун битта банд аҳолига тўғри келадиган ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш ҳажмини йилдан-йилга (аҳолининг ўсиш суръатидан юқори ҳажмда) ошириб бориш талаб этилади. Бунинг учун эса кам энергия сарфловчи ва юқори унумдорликка эга бўлган техника ва технологияларни сафарбар этиш, уни ишлатадиган ва кенг кўламда фойдалана оладиган ишчи кучининг малакасини ошириш, замонавий менежментнинг илғор усулларини амалиётга жорий этиш лозимдир.

4.1.1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига жалб қилинган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми

Йиллар	ХИ, млрд. сўм	ТТХИ, млрд. сўм	ТТХИ умумий ХИ ҳажмидаги улуши, фоизда
2000	172,3	24,9	14,5
2001	369,5	63,7	17,2
2002	306,2	80,5	26,3
2003	479,5	151,9	31,6
2004	660,0	292,1	44,2
2005	687,0	470,5	68,5
2006	748,3	541,2	72,3
2007	1447,7	1216,1	84,0
2008	2863,9	2376,3	83,0
2009	4058,1	3487,5	86,0
2010	4340,9	3778,4	87,0
2011	3853,8	3215,2	83,4
2012	4653,3	3668,6	78,8
2013	5532,7	4315,5	78,0
2014	6980,1	5489,4	78,6
2015	8309,5	6133,1	73,8

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган.

Бунда ТТХИ кўламини жадаллаштириш, корпоратив бошқарувнинг асосий принципларини кенг ҳажмда корхоналар, компаниялар фаолиятига татбиқ этиш муҳимдир. Айти дамда, республикамизда мавжуд асосий воситаларнинг катта қисми жисмоний ҳамда маънавий жиҳатдан эскирган. Шуларни инобатга олиб, ҳукумат томонидан айнан ТТХИларнинг иқтисодиётга кўпроқ кириб келишига устуворлик берилаётгани ҳам бежиз эмас.

Статистик рақамлар таҳлилига назар соладиган бўлсак, абсолют қийматда жон бошига ЯИМ ҳажми 2010 йилда 1778,2 минг сўм, 2015 йилда 5475,1 минг сўмни ташкил этган. ЯИМ умумий ҳажми ушбу йилда жорий нархларда 171369,0 млрд. сўмга тенг бўлган.

Мазкур йилда республика бўйича асосий воситаларнинг жами қиймати 179854,8 млрд. сўм бўлган (4.1.2-жадвал).

4.1.2-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларининг
йиллар бўйича динамикаси

Кўрсаткичлар	2010	2011	2012	2013	2014	2015	\bar{y}	Абсолют ўзгариш $\Delta_{\text{базис}} = y_i - y_0$	Ўсиш суръати $\dot{y}_{\text{базисли}} = \frac{y_i}{y_0}$	Ўсиш суръатининг ўзгариши, фоизда $\Delta \dot{y}_{\text{базис}} = \frac{\Delta_{\text{базис}}}{y_0} * 100$
Аҳоли сони, минг киши	28 001,4	29 123,4	29 555,4	29 993,5	30 492,8	31 022,5	29698,17	3 021,10	1,11	10,79
Ялпи ички маҳсулот, млрд. сўм	62 388,3	78 764,2	97 929,3	120 861,5	145 846,4	171 369,0	112859,8	108 980,70	2,75	174,68
Аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ, минг сўм	2 184,3	2 684,6	3 289	3 996,3	4 741,8	5 475,1	3728,517	3 290,80	2,51	150,66
Аҳоли жон бошига тўғри келадиган ўртача даромад, минг сўм	1 668,1	2 133,3	2 601,9	3 163,6	3 583,3	3 928,8	2846,5	2 260,70	2,36	135,53
Асосий фондларнинг қиймати	85 912,0	102 575,9	123 707,6	147 794,5	179 854,8	203595,7	140573,4	117 683,70	2,37	136,98
Асосий капиталга киритилган инвестициялар, млрд.сўм	15 338,7	17 953,4	22 797,3	28 694,6	35 233,3	41 670,5	26947,97	26 331,80	2,72	171,67
Жон бошига тўғри келадиган инвестициялар, минг сўм	543,4	611,9	405,1	948,8	1 145,5	1 331,4	831,0167	788,00	2,45	145,01
Хорижий инвестиция ва кредитлар миқдори	4340,8	3853,8	4653,3	5532,7	6980,1	8309,5	5611,7	3 968,70	1,91	91,43
Хорижий инвестиция ва кредитларнинг асосий капиталга киритилган жами инвестициялардаги улуши, фоизда	28,3	21,5	20,4	19,3	19,8	19,9	21,54	-8,4 пунктга	0,71	-
Саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми, млрд. сўм	34 499,1	42 158,8	51 059,3	64 354,7	75 194,2	97 598,2	60810,72	63 099,10	2,83	182,90
Аҳоли жон бошига саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми, минг сўм	1 207,8	1 436,9	1 714,9	2 127,9	2 444,7	3 118,3	2008,42	1 910,50	2,58	158,18
Иқтисодий фаол аҳоли сони, минг киши	12 286,6	12 541,5	12 850,1	13 163,0	13 505,4	13 767,7	13019,05	1 481,10	1,12	12,05
Банд аҳоли сони, минг киши	11 628,4	11 919,1	12 223,8	12 523,3	12 818,4	13 058,3	12361,88	1 429,90	1,12	12,30
Ишсизлар сони, минг киши	658,2	622,4	626,3	639,7	687,0	709,4	657,17	51,20	1,08	7,78
Ўртача йиллик номинал ҳисобланган иш ҳақи, минг сўмда	504,8	628,0	739,7	866,0	1 007,9	1 171,7	819,68	666,90	2,32	132,11

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги маълумотлари асосида тузилган.

Вилоятлар кесимида таҳлил қиладиган бўлсак, қаерда ишлаб чиқариш кучлари кўпроқ жойлашган бўлса, ўша ҳудудда яратилган ЯХМ ҳажми ҳам юқори бўлган. Масалан, 2014, 2015 йилларда Тошкент шаҳрида мавжуд бўлган асосий фондларнинг жорий қиймати энг юқори бўлганлиги (44718,7 млрд. сўм, 14 та иқтисодий-маъмурий ҳудудлар бўйича 1-ўринни эгаллаган) муносабати билан яратилган ЯХМ ҳам бошқа ҳудудларга қараганда энг юқори ўринни (26 648,7 млрд. сўм) намоён этган.

Тошкент вилоятида мавжуд ва яроқли бўлган асосий фондларнинг умумий қиймати Тошкент шаҳридан кейинги ўринни эгаллаган. Ушбу йилларда товар ва хизматларнинг умумий ҳажми, яъни ЯХМ – 16558,6 млрд. сўмни ташкил этиб, 14 та маъмурий ҳудудлар ичида иккинчи ўринни банд этган. Иккита омил ўртасида юқори иқтисодий боғлиқлик мавжудлигини назарда тутадиган бўлсак, асосий фондларнинг қийматига қараб ҳам республика вилоятларининг ЯХМларига баҳо бериш мумкин (4-иловада келтирилган).

4.1.2-жадвалда акс этган статистик маълумотларни таҳлил қилиш орқали куйидаги хулосаларга келиш мумкин.

Аввал таъкидлаганимиздек, аҳоли сонининг ўсишига нисбатан маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръатининг юқори бўлишлиги масштаб самарасининг ўсувчанлигидан далолат беради. Ишлаб чиқаришда мусбат (ўсувчан) масштаб самарасига эга бўлишлик жон бошига тўғри келадиган ишлаб чиқариш ҳажми, жон бошига тўғри келадиган даромаднинг ошиши, шунингдек, омил унумдорлиги (маҳсулдорлиги)нинг ўсишидан дарак беради.

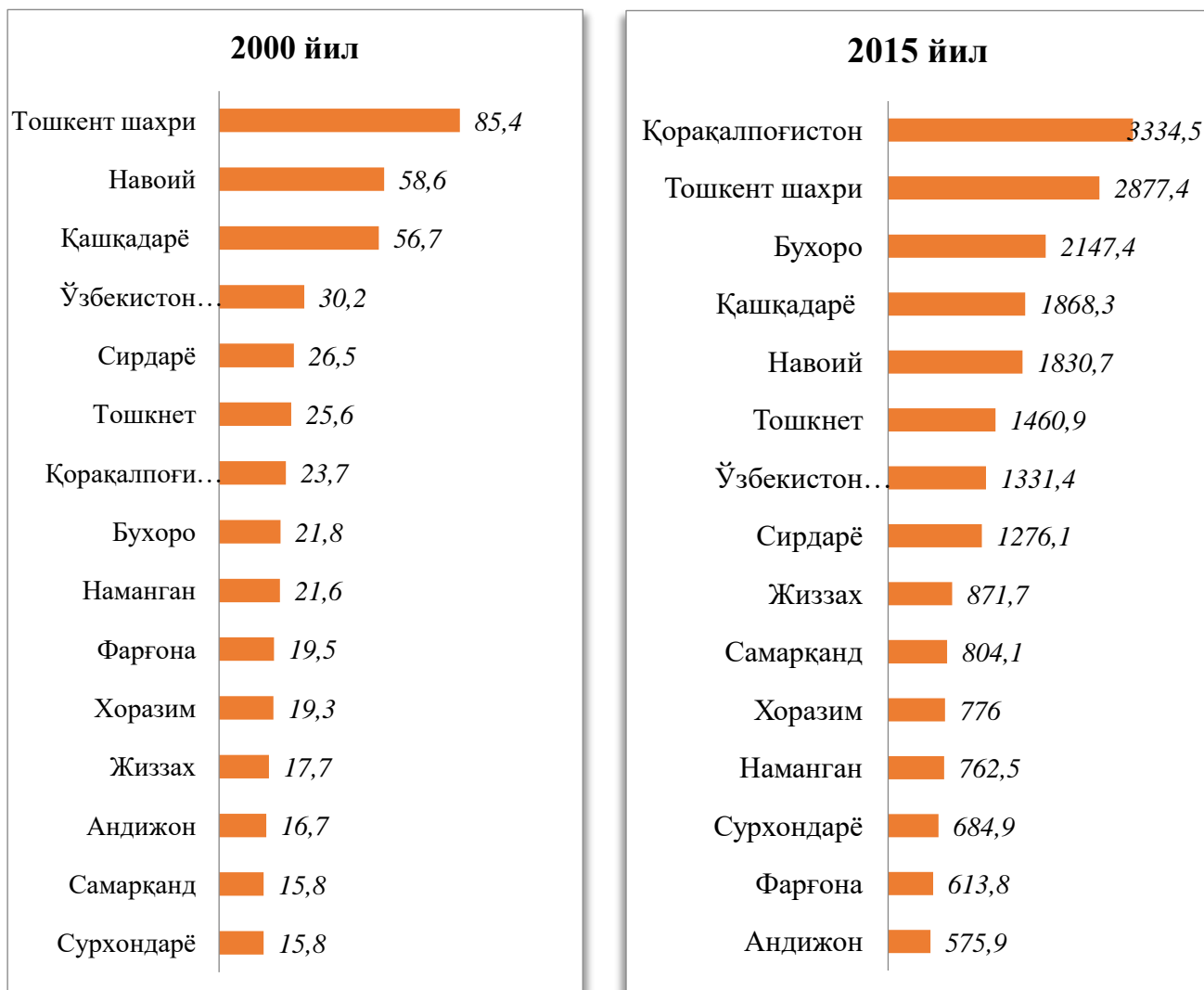
2015 йилда аҳоли сонининг мутлақ кўшимча ўсиши 3021,1 минг кишини ташкил этган. Бу кўрсаткич орқали таққосланувчи давр даражаси таққосланадиган даврдан, яъни 2010 йилга нисбатан қанча бирликка катта эканини яққол кўриш мумкин. Худди шу кўрсаткич ЯИМда – 108980,7 млрд. сўмни, асосий капиталга киритилган инвестицияларда – 26331,8 млрд. сўмни, жон бошига тўғри келадиган инвестицияларда 788 минг сўмни ташкил этган.

Фаҳмимизча, мутлақ ўзгариш кўрсаткичи таҳлил жиҳатидан камчиликлардан ҳоли эмас, чунончи, у ҳодиса ўзгаришидаги интенсивликни яққол ифодаламайди. Шунинг учун ҳам 4.1.2-жадвалнинг кейинги устунидаги динамик қаторлар нисбий кўрсаткичларни ҳисоблаш орқали тўлдирилди.

Таҳлилларга кўра, аҳоли сонининг ўсиш суръатига нисбатан ушбу кўрсаткичлар: ЯИМ, аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ, аҳоли жон бошига тўғри келадиган ўртача даромад, асосий фондларнинг қиймати, асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмининг ўсиш суръати юқори бўлган. Демак, жорий давр даражаси базис давр даражасига нисбатан бир неча маротаба кўп эканлигидан далолат беради.

Ушбу маълумотлар таҳлил этилганда, ўзаро бир-бирига боғлиқ бўлган нархлар индексини ҳам инобатга олиш лозим. Кўпгина ҳолларда инфляциянинг таъсири, унинг йиллик ўзгаришини инобатга олмаслик оқибатида хато хулосалар ясалишига олиб келади.

Шу боисдан ҳам, динамик (вақтлар) катори бўйича таҳлиллар амалга оширилганда кўрсаткичларнинг таққосламалигини таъминлаш керак. Бунинг учун улар нафақат бир хил ўлчов бирликларида ва аниқлик даражасида ифодаланиши, балки, шу билан бирга, замон ва макон жиҳатидан таққослама бўлиши лозим.

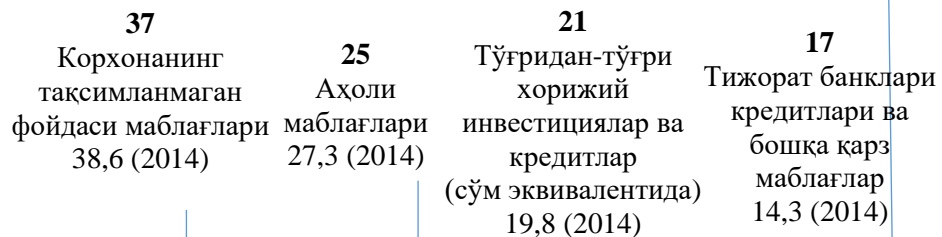

4.1.4-расм. Ҳудудлар кесимида асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг жон бошига тўғри келиши, минг.сўм⁸.

Ҳудудларнинг имконияти ва мавжуд табиий ресурсларнинг ҳолати, ҳудудларни ўрта ва узоқ муддатли ривожланиш дастурларига мувофиқ режа асосида турли манбалар ҳисобига инвестициялар (асосий капиталга) йўналтирилмоқда. 2000 йилдаги манзарани таҳлил қиладиган бўлсак, турли молиялаштириш манбалари ҳисобидан умумреспублика бўйича жон бошига тўғри келган инвестициялар 30.2 минг сўмга тенг бўлган.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлигининг маълумотлари асосида тайёрланган.

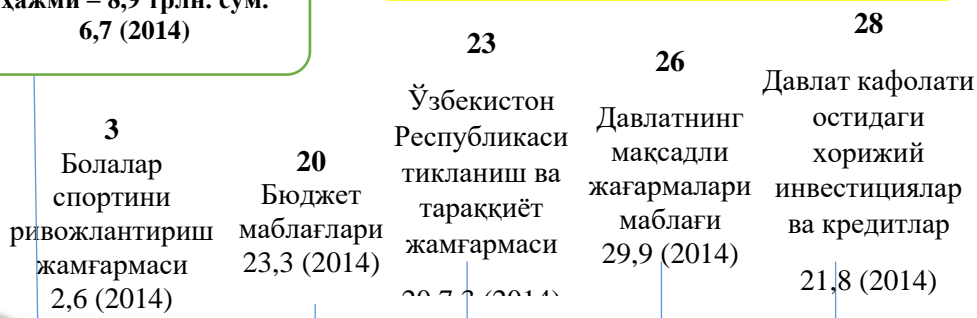
Марказлашмаган инвестициялар манбалари, %

Марказлашмаган инвест. ҳажми – 31,6 трлн. сўм.
26,4 (2014)

Марказлашган инвест. ҳажми – 8,9 трлн. сўм.
6,7 (2014)

Марказлашган инвестициялар манбалари, %

Инвестиция таркиби
40,6 трлн.сўм
33,7 (2014)

2015 йилга мўлжалланган объектлар ва ишлаб чиқариш кучларини ишга туширишнинг манзилли дастури учун режалаштирилган маблағлар - \$ 2,3 млрд.

Янги объектлар - 52; уларнинг қиймати \$1501 млн.

Реконструкция ва модернизация қилинган объектлар - 87; уларнинг қиймати \$791 млн.

4.1.5-расм. 2015 йил учун Ўзбекистоннинг инвестиция дастури

Умумреспублика кўрсаткичидан юқори бўлган ҳудудлар сони таҳлил қилинаётган йилда учтани ташкил этган (Тошкент шаҳри, Навоий ва Қашқадарё вилоятлари) бўлса, 2015 йил ҳолатида эса 6 та ҳудуднинг натижаси ўртача умумреспублика кўрсаткичидан юқори бўлган (4.1.4-расм).

Албатта, бундай ўзгаришларнинг бўлиши табиий жараён ҳисобланади. Чунки ўзлаштирилган маблағларнинг ичида геология-қидирув ишларининг натижаси билан нефть ва газ ресурсларини ўзлаштириш бўйича жалб этилган инвестициялар ҳисобига ҳудудларнинг жон бошига тўғри келадиган инвестициялар ҳажми турли даврларда турлича бўлган.

Ушбу борада ҳам ҳудудлар ўртасидаги соғлом рақобатни кучайтириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. 2015 йилга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг инвестицион дастурида барча маблағлар ҳисобидан 40605781 миллион сўм⁹га тенг бўлган капитал қўйилмаларнинг сарфланиши кўзда тутилган эди (4.1.5-расм).

Ушбу муҳим жиҳатлар, глобаллашув жараёнларидаги ўзгаришлар, халқаро инвестициялар бозорида юз бераётган ҳолатлар, тенденциялар сабаб Ўзбекистон Республикаси ўзининг ўрта муддатли стратегиясини, ривожланиш концепциясини ишлаб чиқиши ва уни изчил, комплекс ва тезкорлик билан амалга ошириши мамлакат тараққиётининг кейинги босқичи учун пойдевор бўлишини инobatга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили»да амалга оширишга оид Давлат дастурида айнан, вилоят, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга қаратилган масалалар устувор йўналиш сифатида белгилаб берилди.

Ҳаракатлар стратегиясидан ўрин олган чора-тадбирларни амалга ошириш учун қуйидаги сарф-харажатларнинг йўналтирилиши режалаштирилган¹⁰:

– 2017–2021 йилларда умумий қиймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурларини рўёбга чиқариш режалаштирилмоқда. Натижада, кейинги 5 йилда саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш 1,5 баравар, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 33,6 фоиздан 36 фоизгача, қайта ишлаш тармоғи улуши 80 фоиздан 85 фоизгача ошади.

– Жами харажатлар учун 37687,8 млрд. сўм ва 8349,3 млн. АҚШ доллари ажратилади. Шундан:

⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 17 ноябрдаги ПК-2264-сон “Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил учун инвестицион дастури тўғрисида”ги Қарори, www.lex.uz

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ПФ-4947-сон Фармони. // Халқ сўзи. 8 февраль 2017 йил.

№	Молиялаштириш манбалари	Миллий валютада, млрд. сўм	АҚШ долларида, минг доллар
1.	Давлат бюджети ва давлат мақсадли жамғармалари маблағлари	5 263,1	1 625,8
2.	Ижрочилар ва хайрия ташкилотлари маблағлари	15 423,0	311 510,0
3.	Тижорат банклари кредитлари	16 941,2	-
4.	Халқаро ташкилотлар, молия институтлари маблағлари ва беғараз ёрдам	60,5	8 036 157,8

Бир жиҳатни қайд этиш лозимки, хорижий инвесторлар диққатини тортиш учун мамлакатимиз ҳудудларининг инвестицион жозибадорлигини ошириш масалаларини ҳал этиш лозимдир. АҚШнинг Гарвард мактаби мутахассисларининг таъкидига кўра, мамлакатнинг инвестицион жозибадорлигига баҳо беришда: хорижий ва миллий инвесторлар учун яратилган қонунчилик базаси, капитални мамлакат ҳудудидан олиб чиқиб кетиш имконияти, миллий валютанинг барқарорлиги, мамлакатдаги сиёсий вазият, инфляция даражаси ва миллий капиталдан фойдаланиш имконияти каби омиллар таъсир кўрсатади¹¹.

Йиллар ўтгани сайин потенциал инвесторларнинг ҳолатига таъсир кўрсатадиган омиллар ривожланиб борди. Бизнинг наздимизча, бугунги глобаллашув шароитида кўшимча сифатида қуйидаги муҳим омиллар ҳам инвестицион жозибадорликка етарлича таъсир кўрсатмоқда. Булар: мамлакат/ҳудуднинг иқтисодий тизими, макроиқтисодий кўрсаткичлар (ЯИМ, иқтисодиётнинг таркиби ва б.), табиий ресурсларнинг ҳолати, инфраструктуранинг ривожланганлиги, ташқи савдонинг ривожланиши учун яратилган шарт-шароитлар, давлатнинг иқтисодиётни тартибга солишдаги иштироки.

Ушбу омилларни ҳисобга олиб, ҳар йили мунтазам равишда *ATKearney*¹² компаниясининг расмий сайтида инвесторлар учун мақбул ва жозибадорлиги юқори бўлган мамлакатларнинг рўйхати эълон қилиб борилади. Худди шундай рейтинглар, яъни инвестицион рисклар ва мамлакатларнинг ишончилиги бўйича кўрсаткичлар *Euromoney*¹³ журнали томонидан йилида икки мартаба (март ва сентябрь ойларида) эълон қилиб борилади. Монографиянинг олдинги

¹¹ Stobaugh R.B. How to Analyze Foreign Investment Climates // Harvard Business Review. 1969. September-October.

¹² Изоҳ: А.Т. Kearney компанияси 1926 йилда АҚШнинг Чикаго шаҳрида ташкил топган. Компания 85 йиллик тарихи давомида бошқарувчи кадрлар учун энг яхши консалтинг хизматларини кўрсатиб келади. Расмий сайти: <https://www.atkearney.com>

¹³ Изоҳ: *Euromoney* журнали 1969 йилда ташкил топган бўлиб, бир йилда 12 та сони нашр этилади. 1991 йилдан бўён банк, молия ва инвестициялар соҳасида “Awards for Excellence” совринини тақдим этиб келади. Ҳар йили турли мамлакатларда 40 дан зиёд конференцияларни ташкил этади. Расмий сайти: <http://www.euromoney.com>

бобларида қайд этганимиздек, рейтингни аниқлашда журнал мутахассис-экспертлари куйидаги кўрсаткичларга эътибор қаратишади:

- иқтисодиётнинг самарадорлиги;
- сиёсий рискларнинг даражаси;
- давлатнинг ташқи қарзи ва унинг ҳолати;
- қарз маблағларидан фойдаланиш/фойдалана олмаслик;
- кредит бериш имконияти;
- банк кредитларини олиш имконияти;
- қисқа муддатли молиялаштириш манбаига эга бўлиш;
- узоқ муддатли ссуда капиталига эга бўлиш имконияти;
- форс-мажор ҳолатларнинг юзага чиқиш эҳтимоллиги¹⁴.

Келтирилаётган омилларга қўшимча қилиб ушбу омилларни ҳам инобатга олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- сиёсий барқарорлик;
- ҳуқуқий-қонуний база, унинг тез-тез ўзгариб туриши;
- ички бозорнинг ҳолати ва мамлакатнинг молиявий тизими;
- солиқ юки ҳажми;
- аҳолининг тўлов қобилияти;
- ишчи кучининг малакаси;
- ресурслар нархи (хом ашё, меҳнат ва молиявий);
- ахборот таъминоти;

• халқаро молия ва иқтисодий ташкилотлар олдида мамлакатнинг қарздорлиги ва мажбурияти.

Бир нарсани очик тан олиш лозимки, инвестицион жозибадорлик бўйича мамлакатларнинг рейтингларини эълон қилишда Ўзбекистоннинг ўрни умумий давлатлар рўйхатидан жой олмасдан келмоқда.

Худди шунингдек, инвесторлар молиявий сармояларни бирор-бир мамлакатнинг иқтисодиётига киритишидан олдин мамлакат фонд бозорининг фаоллигини намоён этадиган индексларга ҳам эътибор қаратишади. Буларга: DowJones ва NASDAQ (АҚШ), EuroStoxx 50, FTSE (Лондон), XETRA DAX (Германия), CAC-40 (Франция), SMI (Швейцария), AEX (Голландия), MIBTel (Италия), IBEX (Испания), Nikkei (Япония), HANGSENQ (Гонконг), ММВБ-РТС (Россия) ва б. Ушбу индекслар бўйича ҳам Ўзбекистон қуйи поғонадан жой эгаллаб келаётгани ҳам ачинарли жиҳатлардан ҳисобланади. Нимага деганда, Ўзбекистон фонд бозори бугунги кунда унчалик ҳам ривожланмаган ва бу борадаги ислохотлар секинлик билан кечмоқда.

Бир томондан олганда, ҳозирда ҳукуматимиз томонидан асосий устуворлик ТТХИларга қаратилмоқда. Аслида реал секторнинг ривожланишини таъминлаш, товар ва хизматлар ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш молия бозорининг ривожланишига ҳосилавий таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам иқтисодиёт ҳажмини кенгайтириш орқали молия бозорининг фаоллигини ошириш бўйича ислохотлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

¹⁴ URL: <http://www.raexpert.ru/researches/regions/investclimate>.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги ПФ-4720-сон “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида ушбу йўналишда ҳам катта ўзгаришлар бўлишини таъминлашга қаратилган бир нечта вазифалар белгилаб берилди:

- халқаро тажрибани чуқур таҳлил қилиш ва шу асосда замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш, ишлаб чиқариш, инвестиция, моддий-техник, молиявий ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш;

- чет эл капитали иштирокида акциядорлик жамиятларини ташкил этиш, акциядорлик жамиятларига хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш учун қулай шароитлар яратиш;

- эски бўлинмалар ва лавозимларни тугатиш, замонавий халқаро стандартлар ва бозор иқтисодиёти талабларига мос янги бўлинма ва лавозимларни жорий этишни инобатга олган ҳолда, акциядорлик жамиятларини бошқариш тузилмасини тубдан қайта ташкил этиш;

- акциядорлик жамиятларини стратегик бошқариш, бошқарув ходимларининг самарали фаолиятини назорат қилишни таъминлашда акциядорлар, жумладан, миноритар акциядорлар ролини ошириш;

- етакчи хорижий таълим муассасалари билан ҳамкорлик асосида бошқарув ходимларини тайёрлаш ва уларнинг касб даражасини ошириш, шунингдек, акциядорлик жамиятларида раҳбарлик лавозимларига чет эллик юқори малакали менежерларни жалб қилиш¹⁵.

Ушбу фармонда белгиланган вазифалар ижроси юзасидан Ўзбекистонда 2015 йил давомида қуйидаги ишлар амалга оширилди:

- барча акциядорлик жамиятларининг фаолияти тўлиқ инвентаризациядан ўтказилди, натижада, 462 та жамиятни ёки уларнинг 43 фоизини тугатиш ёки бошқа ташкилий-ҳуқуқий шаклга ўзгартириш тўғрисида қарорлар қабул қилинди;

- 623 та акциядорлик жамиятида намунавий тузилма асосида акциядорлик жамиятларининг ташкилий-ҳуқуқий шаклига ва уставига ўзгартиришлар киритилди ҳамда уларда менежерларни танлов асосида жалб қилишга эътибор қаратилди. Корпоратив тузилмаларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, танлов асосида менежерларни ёллаш бўйича регламент ишлаб чиқилди;

- 15 та давлат акциядорлик жамиятлари хусусий секторга ўтказилди ва уларнинг номларидан “давлат” сўзи олиб ташланди;

- 371 та акциядорлик жамиятларининг 721 нафар раҳбари аттестациядан ўтказилди. Шулардан 350 нафари (49 %) аттестациядан ўтди, 228 нафари (31%) шартли равишда ўтди ва 143 нафари (20%) аттестация меъзонларига тўғри келмаслиги аниқланди.

¹⁵ “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги ПФ-4720-сон Фармони.

– замонавий корпоратив бошқарув тизими талабларини инобатга олган ҳолда, лавозим ва касбларнинг янги классификатори ишлаб чиқилди ва тасдиқланди, унга бозор иқтисодиёти талабларига мос келадиган 566 та янги тоифа киритилди;

– бўшаб қолган раҳбарлик лавозимларига пухта билимга эга бўлган, замонавий менежмент ва маркетинг усулларини амалда қўллай оладиган ёш мутахассислар тайинланди. Бу борада Германияда жойлашган Европа менежмент ва технологиялар мактабининг фаол иштирокида акциядорлик жамиятларининг раҳбар ходим ва мутахассисларини тизимли асосда тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил қилиш, уларнинг замонавий корпоратив бошқарув усулларини эгаллашни таъминлаш мақсадида мамлакатимизда Корпоратив бошқарув илмий-таълим маркази ташкил этилди ва унинг вазифалари белгилаб берилди;

– Германия ва иқтисодий жиҳатдан ривожланган бошқа давлатлардаги етакчи таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчиларини кенг жалб қилган ҳолда, мамлакатимиз акциядорлик жамиятлари, банклар ва йирик корхоналарнинг 160 нафардан ортиқ раҳбар ходими корпоратив бошқарув соҳасида малака оширди, уларнинг ярми Германия корхоналарида тажриба орттирди.

Шу билан бирга, корпоратив бошқарувда менежер сифатида иштирок этиш учун жалб этиладиган хорижий менежерларга қўйидаги имтиёз яратилди: акциядорлик жамиятлари бошқарув ходимлари сифатида жалб қилинган хорижий мутахассисларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш фонди ягона ижтимоий тўлов тўлашдан озод этилди.

Ушбу қарор ижросини таъминлаш мақсадида давлат улушига эга акционерлик жамиятларининг давлат улушлари хусусий секторга ўтказилиши жараёни амалга оширилди. Унга кўра, 1856 та корхона ва объектлардаги давлат улушлари хусусий секторга ўтказилиши режалаштирилди. Хусусан, 68 та ташкилотнинг давлат улушлари хорижий инвесторларга таклиф этилди, 353 та корхонадаги давлат улуши маҳаллий ва хорижий инвесторлар учун очиқ савдога қўйилди ва 512 та давлат объекти хорижий ва маҳаллий инвесторларга “ноль” қийматда маълум инвестиция киритиш шартлари орқали берилиши белгилаб қўйилди¹⁶.

Фикримизнинг мантиқий давоми сифатида капитал қўйилмалар (КК) ҳажми ва унинг йиллар бўйича ўзгариш динамикаси таҳлилига ўтадиган бўлсак, 2015 йилда барча манбалар ҳисобидан иқтисодиёт соҳаларига йўналтирилган маблағларнинг умумий ҳажми 41670,5 млрд. сўмни ташкил этган. Беш йил давомида КК 2,72 баробарга ўсган.

¹⁶ И.А.Каримовнинг “Бош мақсадимиз – иқтисодиётимизда олиб бораётган ислохотларни ва таркибий ўзгаришларни кескин чуқурлаштириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка кенг йўл очиб беришдир” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: “Маънавият”, 2016.

4.1.3-жадвал

Иқтисодиёт соҳаларига киритилган капитал қўйилмалар, млрд. сўм

Кўрсаткичлар	2010	2011	Қўшимча ўсиш (камайиш) суръати, Т	2012	2013	Қўшимча ўсиш (камайиш) суръати	2014	2015	Қўшимча ўсиш (камайиш) суръати
Капитал қўйилмалар – жами	15 338,7	17 953,4	17,05	22 797,3	28 694,6	25,87	35 233,3	41 670,5	18,27
<i>Шу жумладан:</i>									
Ишлаб чиқариш	4 659,9	6 070,3	30,27	7 794,0	9 813,4	25,91	13 164,5	17 041,0	29,45
Қишлоқ ва ўрмон хўжалиги	531,0	942,5	77,50	1 089,2	1 335,6	22,62	1 447,9	1 377,9	-4,83
Транспорт ва алоқа	4 562,5	3 624,8	-20,55	4 056,5	5 112,4	26,03	4 957,2	4 665,5	-5,88
Қурилиш	219,7	317,9	44,70	277,5	422,8	52,36	808,3	1 057,1	30,78
Савдо ва умумий овқатланиш	743,6	804,4	8,18	1 066,8	1 522,8	42,74	2 034,9	2 341,1	15,05
Ярим тайёр маҳсулотлар	18,4	35,9	95,11	31,0	16,0	-48,39	11,0	30,6	178,18
Ахборот хизмати	28,3	23,7	-16,25	20,2	19,0	-5,94	25,0	38,4	53,60
Геология	372,4	462,1	24,09	512,6	429,1	-16,29	758,3	621,2	-18,08
Турар жой қурилиши	2 316,8	3 342,5	44,27	4 514,0	5 945,9	31,72	7 131,4	9 116,3	27,83
Коммунал қурилиш	292,7	291,1	-0,55	443,3	714,5	61,18	897,7	895,1	-0,29
Соғлиқни сақлаш муассасалари	343,7	442,9	28,86	911,0	879,7	-3,44	997,2	1 055,0	5,80
Таълим олиш муассасалари	408,3	404,2	-1,00	631,1	759,7	20,38	792,8	963,7	21,56
Маданият ва санъат муассасалари	142,8	178,7	25,14	135,6	167,0	23,16	197,9	156,2	-21,07
Бошқа соҳалар	698,6	1 012,4	44,92	1 314,5	1 556,7	18,43	2 009,2	2 311,4	15,04

Манба: Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги маълумотлари асосида тузилган.

2015 йилда турар жой қурилиши учун ажратилган маблағлар (КҚ) жами капитал қўйилмаларнинг 22 фоизини ташкил этди. Ушбу соҳага йўналтирилган капитал қўйилмаларнинг бошқа соҳаларга қараганда юқори улушга эга бўлишига бир қатор иқтисодий-ижтимоий сабаблар таъсир кўрсатган.

Биринчидан, уй жой ва йўл қурилишининг ривожланиши бир қанча тармоқларнинг тараққий этишига олиб келиши назарда тутилган. АҚШ тажрибасидан маълумки, миллий иқтисодиётни қўшимча равишда ривожлантириш, талабни рағбатлантириш, шунингдек, инқироз даврларида юзага чиқиши мумкин бўлган ижтимоий хавфларни юмшатиш, унинг олдини олиш мақсадида давлат томонидан тизим ҳосил қиладиган йирик тармоқлар учун давлат буюртмалари шакллантирилади. Ушбу буюртмалар кўпинча ижтимоий объектларнинг ривожланишини, меҳнат биржаларида рўйхатдан ўтган ишсизларни, вақтинчалик бўлса-да, меҳнатда банд бўлишини таъминлайди.

4.1.4-жадвал

4.1.3-жадвал маълумотлари асосида тузилган капитал қўйилмалар кўрсаткичининг ўзгариш динамикаси¹⁷

Йиллар	Капитал қўйилмалар, млрд. сўм	Абсолют қўшимча ўсиш (камайиш), млрд. сўм ($y_i - y_{i-1}$)	Ўсиш ёки камайиш суръати, % ($\frac{y_i}{y_{i-1}} 100$)	Қўшимча ўсиш суръати ($\frac{y_i}{y_{i-1}} * 100 - 100$)	1% қўшимча ўсиш (камайиш)нинг абсолют қиймати, млрд. сўм $\frac{y_i - y_{i-1}}{\frac{y_i}{y_{i-1}} 100}$
2010	15 338,7	-	-	-	-
2011	17 953,4	2615	117	17,05	153,4
2012	22 797,3	4844	127	26,98	179,5
2013	28 694,6	5897	125,9	25,87	228
2014	35 233,3	6539	122,8	22,79	286,9
2015	41 670,5	6437	118,3	18,27	352,3

Юқорида кўриб чиқилган кўрсаткичлар динамик қаторларнинг жуда содда анъанавий таҳлил қилиш воситалари ҳисобланади. Шунинг учун динамик қаторларни ўртача даражаси, ўртача мутлақ ўсиш ва қўшимча ўсиш суръатлари орқали таҳлил қилиш мақбул ҳисобланади. Бунинг учун қуйидаги ўртача мутлақ қўшимча ўсиш бўйича мавжуд бўлган формуладан фойдаланамиз¹⁸:

$$\overline{\Delta y} = \frac{\sum \Delta y}{n} = \frac{y_n - y_0}{n}$$

Ушбу формулага капитал қўйилмалар кўрсаткичини қўйиб аниқлайдиган бўлсак, Ўзбекистонда капитал қўйилмалар ҳар йили ўртача 4389 млрд. сўмга кўпайган.

¹⁷ Статистик маълумотлар асосида муаллиф томонидан тузилган.

¹⁸ Соатов Н.М. Статистика: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. – Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашр., 2003. 502-б.

Олти йиллик динамик маълумотларга кўра, 2014 йилда капитал қўйилмаларнинг абсолют ўсиши энг юқори қийматни ташкил этган (4.1.4-жадвал). Ўсиш суръати эса 2013 йилда намоён бўлган. Ушбу кўрсаткич бўйича қўшимча ўсиш суръати 2012 йилда 26,98 фоизга ўсган. Аммо бир фоизлик қўшимча ўсиш кўрсаткичи 2015 йилда 352,3 млрд. сўмни ташкил этиб, энг юқори қийматни қайд этган. Йиллар динамикаси бўйича амалга оширилган ҳисоб-китоблар, статистик таҳлил натижаларига кўра, Ўзбекистонда капитал қўйилмаларнинг йиллар бўйича жорий қиймати ҳажми ҳар йили ўртача 22 фоиздан ўсиб борган.

Мухтасар қиладиган бўлсак, инвестиция сиёсатини амалга оширишда ҳукумат томонидан қуйидаги асосий тамойилларга устуворликнинг қаратилиши, бизнингча, энг мақбул йўл ҳисобланади:

- ❖ республика иқтисодиётига бевосита капитал маблағларни кенг жалб қилишни таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни тобора такомиллаштириш;

- ❖ республикада жаҳон даражасидаги технологияни етказиб бераётган, иқтисодиётнинг замонавий таркибини вужудга келтиришга кўмаклашаётган хорижий сармоядорларга имтиёз ва преференцияларни тақдим этиш тизимини такомиллаштириш;

- ❖ маблағларни рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган энг муҳим устувор йўналишларга йўналтириш;

- ❖ ташқи иқтисодий фаолиятда рақобат қила оладиган ва валюта тушумини таъминлайдиган етакчи тармоқларни қўллаб-қувватлаш;

- ❖ аҳоли бандлигини таъминлайдиган ва миллий даромадни оширишга қаратилган ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш;

- ❖ энергия тежамкор ва атроф муҳитга кам зарар етказадиган юқори технологик, замонавий ускуналарни ўрнатиш;

- ❖ маҳаллий шароитларга мос келадиган илғор хорижий технологияларни татбиқ этиш, ўзимизда яратилаётган ихтироларни рағбатлантириш ва билимлар иқтисодиётига маблағлар йўналтириш.

Ушбу вазифаларни ҳал этиш асносида, мамлакатимизда чет эл инвестицияларини маҳаллий корхоналарга жалб этишнинг қуйидаги устувор йўналишлари тақлиф этилади: табиий хом ашё ресурсларини, шу жумладан, нефть ва газни қазиб чиқариш, қайта ишлаш бўйича экологик тоза ишлаб чиқаришни ташкил этиш; илмталаб ва жаҳон бозорларида рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш; транспорт ва телекоммуникация инфратузилмасини ривожлантириш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ихчам, арзон техника ва технологиялар асосида қайта ишлаш соҳаларини ривожлантириш; ресурс ва энергияни тежовчи асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш; дори-дармонлар, тиббиёт техникаси ва асбобларини ишлаб чиқариш; туризм индустриясини ривожлантириш.